

ДОЗВІЛЛЯ АНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИДОВИЩНОЇ КУЛЬТУРИ: ГЛАДІАТОРСЬКІ ІГРИ

У статті здійснено аналіз дозвілля античності у контексті видовищної культури гладіаторських ігор на основі античної літературної рефлексії, зокрема крізь призму праць істориків, філософів, поетів, письменників й ораторів стародавніх Греції і Риму. На ґрунті проведеного дослідження автором виявлено трансформації дозвілля як соціального і гуманітарного досвіду античного суспільства, встановлено сутність та зміст гладіаторських ігор як масової форми дозвілля античності. Автором охарактеризовано моральні аспекти гладіаторських ігор у контексті видовищної культури античності.

Ключові слова: дозвілля, видовищна культура, ігри гладіаторів, античність.

Гончарова Елена Николаевна, доктор культурологии, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, заведующий кафедры истории Украины и музееведения

Досуг античності в контексті зрелищної культури: гладіаторські ігри

В статье осуществлен анализ досуга античности в контексте зрелищной культуры гладиаторских игр на основе античной литературной рефлексии, в частности сквозь призму работ историков, философов, поэтов, писателей и ораторов древних Греции и Рима. На основе проведенного исследования автором обнаружены трансформации досуга как социального и гуманитарного опыта античного общества, установлена сущность и содержание гладиаторских игр как массовой формы досуга античности. Автором охарактеризованы моральные аспекты гладиаторских игр в контексте зрелищной культуры античности.

Ключевые слова: досуг, зрелищная культура, игры гладиаторов, античность.

Goncharova Olena, doctor of cultural study, associate professor, Kievan national university of culture and arts, chief of department of history of Ukraine and museology

Leisure antiquity in the context of entertainment culture: gladiatorial games

The article presents the analysis of leisure in the context of spectacular ancient culture gladiatorial games based on ancient literary reflection of the work of historians, philosophers, poets, writers and orators of ancient Greece and Rome. Based on the study, the author found the transformation of leisure as a social and humanitarian experience of ancient society, established the nature and content of the gladiatorial games as a form of mass entertainment antiquity. The author described the moral aspects of gladiatorial games in the context of spectacular culture of antiquity.

Key words: leisure, spectacular culture, gladiator games, antiquity.

Дедалі частіше в різних галузях гуманітарного знання людство звертається до розуміння динамічності і діалектичності історичного руху та реалізації культурних цінностей, які розглядаються не лише як об'єктивні характеристики культури, що дозволяє осмислити поняття цінності як цілісності культурних традицій, як багатство їх прояву на різних рівнях суспільної активності, а й як сукупність вироблених цивілізацією механізмів, норм і правил соціальної взаємодії, одним з видів якої є дозвілля діяльність.

Утім, зосереджуючись на античному дозвіллі як передусім вільному часі, кількість і якість якого позначає міру суспільного багатства греків, трансформаційних змінах римської дозвіллевої культури, визначаючи античне дозвілля як схоле, інтелектуальний і видовищний otium, дослідники почасти недостатньо звертають увагу на той момент, що виступи спортсменів, як і поетів, рапсодів, акторів і гладіаторів були публічними, то ж складали елемент тогочасних видовищ – прообразів сучасних культурно-дозвіллевих, а останнім часом – завдячуючи телебаченню – і розважальних шоу. Тому автор статті ставить собі за мету показати, як саме поставало дозвілля античності в контексті видовищної культури стародавніх Греції і Риму та з'ясувати характер теоретичної рефлексії гладіаторських ігор як елементу видовищної культури й соціокультурних детермінант цього процесу на основі аналізу наукової літератури та історичних джерел.

Дозвілля античності та його окремі форми розглядали крізь призму філософських, історичних, літературних, педагогічних, культурологічних досліджень С. Аверінцев, Я. Буркхард, В. Дмитренко, О. Лосєв, Ф. Коуел, К. Куле, А. Мазаєв, Г. Нікітіна, А. Обертінська, В. Рябков, Х. Хефнер, А. Чечетін та ін., які вже стали класиками і незаперечними авторитетами у цій царині. З іншого боку, у дослідженнях Г. Аванесової, О. Генкіної, О. Ключко, І. Петрової, Б. Чумаченка, присвячених дозвіллю, гладіаторським іграм, розвагам і видовищам античного світу зазвичай приділялося менше уваги.

Вважаємо, що нові підходи до вивчення історичного, культурологічного процесу розширюють можливості у дослідженні дозвілля як соціально-культурного явища, виявленні місця дозвілля античності у системі культурологічних знань і необхідності визначити магістральні напрями у дослідницькому пошуку. Аналіз дозвілля античності в культурологічному контексті доповнює уявлення про людське суспільство минулих епох як цілісних динамічних системах. Наше дослідження відповідає нагальному завданню, яке постає нині перед культурологією, – опису усіх видів людської діяльності та їх глибинних основ, які закладені в культурній традиції їх соціального універсуму [4, 33-34].

Становлення і формування індивідуальних та масових форм дозвілля античності, особливості видовищної культури античності, специфіку гладіаторських ігор можна дослідити, здійснюючи аналіз творів Марка Тулія Цицерона, історичних праць Гая Светонія Транквілла, анналів Публія Корнелія Тацита, життєписів Плутарха, моральних творів Луція Аннея Сенеки, елегій Овідія, епіграм Марка Валерія Марціала, Люція Апулея, Макробія Феодосія.

На думку російського культуролога О. Генкіної, в дозвіллі античності спостерігається два типи дозвіллевої діяльності: 1) види і форми дозвілля, пов'язані з релігійним культом, включаючи міфологію, традиційні обряди і ритуали, масові дійства, де, відповідно до класифікації цінностей античного дозвілля, провідними цінностями виступають культовість і агональність; 2) види і форми дозвілля, пов'язані з побутом, повсякденними заняттями, індивідуальними особливостями учасників дозвіллевої діяльності античності, де первинними з'являються цінності орієнтації на спілкування і компенсаторності [2].

У дисертації "Цінності античного дозвілля як соціально-культурна система" О. Генкіна виокремлює види і форми дозвілля, джерелом яких є релігійне служіння (отже, цінностями – культовість і агональність), і складають тип "мимовільного дозвілля", бо вони виникають окрім волі тих, що беруть участь в сакральних обрядах, виконання яких неодмінно для всіх громадян і з'являється їх безпосереднім обов'язком. Проте під час культового торжества відбувається не лише процес усунення від щоденної праці, але естетичне та інтелектуальне збагачення індивіда, ефективна розрядка емоційної напруги, активне міжособистісне спілкування, що представляє компенсаторну цінність дозвілля. У історичних і культурних умовах, що змінюються, архаїчні обряди і ритуали втрачають головний смисловий стрижень – сакральність, але залишаються градації семантичного її вираження, а також потреби, що сформувалися в результаті генетичної пам'яті, виховання, поведінкових стереотипів, що існують впродовж багатьох століть, і соціальних норм. Дозвіллева діяльність, яка ґрунтується на побутових розвагах, що знаходяться поза сакральністю, представляє другий тип дозвілля античності – довільний, світський, нерелігійний, опосередкований інтелектуалізацією, естетизацією, орієнтацією на спілкування і компенсаторною цінністю дозвілля. Типи, види і форми мимовільного дозвілля диференціюються на підставі специфіки релігійних ритуальних дійств античності на: а) підтип свят, висхідних до календарно-міфологічних циклів (землеробство, виноградарство й ін., де провідною цінністю є культовість); б) підтип свят-вшановувань, обумовлених жертвними агональними діями; в) підтип релігійно-політичних свят, що поєднують в собі і культовість, і агональність. Перший підклас базується на міфах, що пояснюють природні явища, до нього відносяться в Греції – Лінеї, Анфестерії, Малі і Великі Діонісії, Панафінеї, в Римі – Віналії, Флоралії, Медітралії. Проте слід зауважити, що дана група дозвіллевих діянь найбільш характерна для античної Греції, оскільки на відміну від Риму там була створена єдина міфологічна система, що дозволила успішно розвиватися заснованим на ній культовим церемоніям [2].

Давні римляни любили агони, видовища – ludi, але, на відміну від греків скоріше перебували у ролі пасивних глядачів, ніж учасників, зневажаючи гладіаторів як злочинців і гістріонів (акторів) як жалюгідних комедіантів [20, 56]. Інтелектуальні елітарні форми дозвілля античності не могли конкурувати з змагальними та видовищними формами розваг, які значно більше притягали римський натовп. Під час імперії згадка про ludi, які включали театралізовані розваги, як вважає Ф. Коуел, означала для більшості захоплюючі перегони на колісницях у Великому цирку і, передусім, гладіаторські бої в амфітеатрах [5].

Як пише давньоримський філософ і філолог Феодосій Макробій у своїх "Сатурналіях", ще у 474 чотириста році після заснування Риму (279 р. до н.е.) Автрон Максим перед початком вистави прогнав через ристалище свого побитого і прив'язаного до рогатини раба. "Обурений з цього приводу Юпітер повелів якомусь Аннію уві сні, щоб той сповістив сенат, що йому не сподобався сповнений жорстокості вчинок. ...він був доставлений на носилках в сенат і доповів про все. І ледь його мова завершилася, без зволікання у нього відновилося хороше здоров'я, і він вийшов з курії на своїх ногах. Отже, за рішенням сенату і згідно з Менієвим законом до тих циркових вистав було додано день заради розчулення Юпітера, і він був названий "інставратіцій" [6, Кн.1, XI, 3].

Г. Хефлінг у дослідженні "Римляни, раби, гладіатори: Спартак біля воріт Риму" зауважує, що популярність гладіаторських боїв серед публіки зростає. Як засвідчує римський комедіограф Теренцій, ще в 160 р. до н.е. довелося несподівано перервати виставу його п'єси "Свекруха", оскільки пошири-

лися чутки про те, що саме в цей час почнеться бій гладіаторів на похоронних іграх в честь Емілія Павли, події, якої, звичайно, ніхто не хотів пропустити [18].

Елементи видовищної культури античності численні і різноманітні: спортивні змагання, театральні вистави і хори, релігійні свята – проходження донаторів, ігри на честь богів; змагання поетів, виступи рапсодів, циркачів, акторів і гладіаторів. Сюди ж відносилися і виступи ораторів: у народному зібранні Афин, на Римському форумі, виступи в гелієї, ареопазі, сенаті.

Видовищний характер античної, особливо давньоримської, культури був настільки яскраво вираженим, що проведення ігор, наприклад, перетворилося згодом на важливу складову внутрішньої політики. Так, новообрані римські еділи були зобов'язані, разом з іншими питаннями міського управління, вирішувати і проблему розваг міського населення (курульній едилітет як патриціанська магістратура був створений в Римі ще у 366 р. до н.е.). Зважаючи на це, кандидати на цю посаду у своїх передвиборчих "програмах" обіцяли ті чи інші видовищні ексклюзиви. Розважально-видовищний момент політики був настільки вагомий, що був прийнятий закон (Туліїв закон) проведений у 63 році до н.е. Марком Тулієм Цицероном, який, між іншим, забороняв кандидатам на вищі посади в римській республіці влаштовувати видовища для народу з метою підкупу виборців. У промові "На захист Публія Сестія" Цицерон зауважує, що "більшого натовпу людей, ніж той, який буває під час боїв гладіаторів, не буває ніколи: ані під час сходин, ані ...під час будь-яких коміцій" [19, 146]. Як стверджує Цицерон у "Другій філіппіці проти Марка Антонія", імператор Гай Юлій Цезар "гладіаторськими іграми, спорудженнями, щедрими роздаваннями, іграми він залучив на свій бік неспокушений натовп; своїх прибічників прив'язав до себе нагородами" [20, 319]. Давньогрецький історик Плутарх у "Порівняльних життєписах. Цезар" пише, що "після триумфів Цезар почав роздавати солдатам багаті подарунки, а народу влаштовував пригощання й ігри... Ігри – гладіаторські бої та морські битви – він дав на честь своєї давно померлої доньки Юлії" [13, 55].

За часів правління імператора Октавіана Августа різні роздачі для римської бідноти та безкоштовні видовища влаштовувалися вже не час від часу, як за часів Римської республіки, а постійно, ставши гарантованим привілеєм жителів Рима. Як вважає В. Дмитренко, з боку Октавіана це не була лише щедрість, а й своєрідний превентивний захід, спрямований на запобігання голодним бунтам і всіляким протестам [3, 253]. В документі "Res gestae divi Augusti" імператор Октавіан Август докладно описує статистику масових видовищ, гладіаторських ігор та витрати на них. "Тричі я давав гладіаторські ігри від свого імені і 5 раз від імені моїх синів і онуків. Під час цих ігор брало участь в боях близько 10 000 осіб. Видовище змагань скликаних звідусіль атлетів двічі представляв я народу від свого імені, а в третій раз – від імені мого онука. 4 рази я влаштовував ігри від свого імені, а також 23 рази – замість інших магістратів (від їхнього імені). В консульство Гая Фурнія і Гая Силана я як глава колегії квіндецемвіров з Марком Агриппою в якості колеги влаштовував Секулярні ігри від імені цієї колегії" [18]. Проте імператор Октавіан Август не був першим, хто влаштовував привселюдні смертельні ігри. Ще раніше етруски перетворили просте заклання військовополонених, принесених в жертву при похованнях, в дещо інше, а саме в їх боротьбу не на життя, а на смерть у могил предків і на арені (ймовірно римляни перейняли гладіаторські ігри з Тарквінії) [18]. До нас дійшли етрусські похоронні урни другої половини III ст. до н.е., на яких зображені такі фехтувальні гри. На цих зображеннях в двох випадках галли протистоять своїм одноплемінникам, а в одному випадку – галли фракійцям. Обидва цих поєднання добре відомі нам за пізнішими гладіаторськими боями римлян.

Термін "munus" (у множині – "munera") постійно використовувався для позначення гладіаторських ігор. Якщо раніше вони проводилися виключно при похованні померлих, тобто нерегулярно, то поступово їх перенесли на грудень, коли справлялися сатурналії – свята на честь бога Сатурна, пов'язані спочатку з людськими жертвопринесеннями. Людською кров'ю умиротворяли і страшних богів підземного світу, а також богів землеробства.

На гладіаторську службу відправляли насильно не тільки відвертих злочинців, а й іноді невинних або несправедливо засуджених. Такі зловживання в часи Республіки, ймовірно, досить часто і в широких масштабах допускали деякі намісники провінцій. Як стверджував Цицерон, проконсул Македонії Луцій Пізон Цезоній змушував багатьох безвинно засуджених битися з дикими тваринами, а Луцій Корнелій Бальб-молодший, будучи квестором в Іспанії в 44-43 рр. до н.е., труїв хижакими і римських громадян, у тому числі й одного лише за його потворність [18].

Найстаріша школа гладіаторів в Капуї належала, ймовірно, Гаю Аврелію Скавру, який в 105 р. до н.е. за допомогою своїх викладачів навчав мистецтву фехтування легіони консула Рутілія. Поганою славою три десятиліття по тому користувалася знаменита школа Гнея Лентула Батіата, після того як з неї в 73 р. до н.е. втекло близько 70 гладіаторів під керівництвом Спартака.

Серед гладіаторів існував ряд відмінностей. Так, мурміллонами (або мірміллонами) називалися за значком у вигляді морської риби на шоломі або касці. В їх спорядження входили галльський щит, а також меч і спис. Ще одним типом гладіаторів, який, ймовірно, мав глибоке історичне коріння, був ретіарій, або боєць з мережею. Одягнені на зразок рибалок у сорочку-туніку, ретіарії кружляли навколо своїх супротивників, намагаючись миттєво накинути на них мережу, щоб вивести з ладу і заколоти кинджалом або тризубцем, що нагадував той, що вживався при лові тунця. Якщо жертва вміло ухилялася, то ретіарій швидко підтягував мережу до себе за допомогою спеціального шнура і знову починав "ловлю". Українська дослідниця А. Обертинська пише про назву гри гладіаторів "ловля риби" як усталену в історії масових ігор [9]. Головним супротивником ретіарія поряд з мірміллоном був секутор, тобто переслідувач, озброєння якого, так само як у

важкоозброєного самніта, складалося з шолома з прорізом для очей, меча і щита. Були серед них і кінні бійці, такі, як андабати, тіло яких прикривала парфянська кольчужна броня, а обличчя – глухий шолом без прорізів для очей. Озброєні вони були довгими списами, які направляли один на одного на повному скаку. Есседарії ж билися в британських колісницях (двоколках), що управлялися візником, який стояв поруч [18].

Гермесу, одному з популярних на той час гладіаторів, присвятив свою епіграму римський поет Марк Валерій Марціал:

Гермес – Марсова племени утеха,
Гермес может по-всякому сражаться,
Гермес – и гладиатор и учитель,
Гермес – собственной школы страх и ужас,
Гермес – тот, кого сам боится Гелий,
Гермес и Адволанта презирает,
Гермес всех побеждает невредимый,
Гермес сам себя в схватках замещает,
Гермес – клад для барышников у цирка,
Гермес – жен гладиаторских забота,
Гермес с бранным копьем непобедимый,
Гермес грозный своим морским трезубцем,
Гермес страшный и в шлеме под забралом,
Гермес славен во всех деяньях Марса,
Гермес вечно един и триединый [8, V, 24].
Видишь ты, как на быках молодых наездники ловко
Прыгают, как без труда с ношей мирятся быки?
Этот висит на вершине рогов, тот бежит по лопаткам
Взад и вперед: на быке машет оружием он [8, V, 31].

Під час секулярних ігор, що відбувалися в цирку в присутності імператора Клавдія, як пише Корнелій Тацит в "Анналах", "Публій Долабелла вніс пропозицію, щоб обрані на посаду квесторів, щорічно давали на свої кошти вистави гладіаторів" [17, XI, 22].

Одним з палких прихильників гладіаторських ігор був і сам імператор Клавдій. Змальовуючи уподобання імператора, Гай Светоній Транквілл у "Житті дванадцяти цезарів. Божественний Клавдій" пише, що на гладіаторських іграх, своїх або чужих, він кожного разу наказував добивати навіть тих, хто впавав випадково, особливо ретіаріїв: йому хотілося подивитися в обличчя вмираючим. "Коли якісь єдинокорці вразили один одного на смерть, він негайно наказав виготовити для нього з мечів того й іншого маленькі ножички. Звірними цькуваннями і полуденними побоїщами захоплювався він до того, що був на видовищі рано вранці і залишався сидіти, навіть коли всі розходилися снідати" [16, V, 34]. Але одного разу зробив він добре і доречно: "одному колісничному гладіаторові він дав почесну відставку на прохання його чотирьох синів і під гучне схвалення всіх глядачів, а потім тут же вивісив оголошення, вказуючи народові, як добре мати дітей, якщо навіть гладіатор, як можна бачити, знаходить в них захисників і заступників" [16, V, 5].

Римський письменник Люцій Апулей в своїх "Метаморфозах або Золотому віслюкові" обіцяє тільки "порадувати слух читача", тобто забавляти його. Автор побіжно і живо малює найрізноманітніші верстви сучасного йому суспільства, культуру, мистецтво, побут, дозвілля; він робить це без серйозної критики, без гарячого співчуття і жалю до тих, хто страждає, але і без вихвалання тих, хто примушує інших страждати; дещо байдужий гумор забарвлює всю розповідь. Апулей розповідає, як у місті Платея вони почули багато розмов про Демохара, який збирається влаштувати бій гладіаторів. "... У кого знайдеться стільки винахідливості, стільки красномовства, щоб в належних виразах описати різні сторони складних приготувань? Ось знамениті за силою гладіатори, ось і випробуваної моторності мисливці, а там злочинці, засуджені на смерть, уготовані для відгодовування диких звірів; збиті машини на високих палях, вежі, побудовані зі з'єднаних одна з другою дощок на зразок рухомого будинку, прикрашеного яскравим живописом, – прекрасні вмістища для учасників майбутнього полювання. До того ж яка безліч, яке розмаїття звірів! ... Але з усіх приготувань до розкішного видовища найбільше вражало незвичайна кількість величезних ведмедів, яких він збирав, не шкодуючи витрат, звідки тільки міг" [1, IV, 13].

У "Скорботних елегіях" римський поет Публій Овідій Назон засуджував криваві забави своїх сучасників [10, II, 1] і палко закликав принцепса (Октавіана Августа) (чи жартома, чи серйозно) заборонити ігри, видовища й цирк.

Хай він у чомусь правий, – тоді як із грищами бути?
Блуд може й там прорости. Так і видовища всі:
Не одного з глядачів на лихе підштовхнула арена,
Де під кривавим піском – втоптана боєм земля.
Заборони тоді й цирк: небезпечна вільність у цирку -
При незнайомцеві там юне дівчисько сидить.
От походжають жінки: для них портик – місце побачень,
... Може, безпечнішим є саме те, що пишуть для сцени?

Може, й мімам отим вільність підмости дають?

Часто на сцені й мої, до речі, звучали поеми...

Й у інших людей подібні жорстокі забави, гладіаторські ігри викликали несприйняття й огиду. Римський філософ, поет і державний діяч Луцій Анней Сенека у своїх "Моральних листах до Луціллія" так описує улюблене багатьма римлянами видовище: "Casu in meridianum spectaculum incidi, lusus exspectans et sales et aliquid laxamenti quo hominum oculi ab humano cruore acquiescant. Випадково потрапив я на полуденну виставу, сподіваючись відпочити і чекаючи ігор та дотепів – того, на чому погляд людини заспокоюється після виду людської крові. Яке там! Все попереднє була не боєм, а суцільним милосердям, зате тепер – жарти в сторону – пішла справжня різанина! Прикриватися нічим, усе тіло підставлено під удар, жодного разу нічия рука не піднялася даремно.

І більшість воліє це звичайним парам і найулюбленішим бійцям! А чому б і ні? Адже немає ані шолома, ані щита, щоб відбити меч! Навіщо обладунки? Навіщо прийоми? Все це лише відтягує мить смерті. Вранці люди віддані на розтерзання левам і ведмедам, опівдні – глядачам. Це вони наказують убивцям йти під удар тих, хто їх вб'є, а переможців щадять лише для нової бійні. Для борців немає іншого виходу, крім смерті. У справу пускають вогонь і залізо, і так допоки не спорожніє арена" (переклад наш. – О. Г.) [15, VII, 3-4].

Постійне проведення масових видовищ, в тому числі і гладіаторських ігор, потребувало значної організаційної роботи з публікою і спеціальних приміщень.

Перший амфітеатр в Римі спорудив ще в середині I ст. до н.е. Гай Скрібоній Куріон. За дерев'яним амфітеатром з двома обертовими частинами послідував в 46 р. до н.е. амфітеатр Цезаря, також дерев'яний. Римський імператор Октавіан Август багато будував сам і спонукав до зведення громадських будівель римську знать. Один з найближчих помічників Октавіана, Луцій Статилій Тавр, 30 р. до н.е. побудував на Марсовому полі кам'яний амфітеатр [3, 252]. В середині I ст. н.е. додався амфітеатр Нерона. Корнелій Тацит пише в "Анналах" про "споруджений Цезарем (Нероном. – О. Г.) на Марсовому полі величезний амфітеатр, його фундамент та використані на його спорудження колоди" [17, XIII, 31]. Однак найбільший і знаменитий римський амфітеатр звели в 70-х роках I ст. н.е. між Палатинським і Есквілінським пагорбами імператори Веспасіан і Тіт: це був величезний, монументальний амфітеатр Флавіїв, що отримав пізніше назву Колоссеум, або Колізей. Він міг вмістити в себе одночасно більше 45 000 глядачів (деякі автори говорять навіть про 80 000 або 87 000) [5]. Популярність гладіаторських ігор в Італії засвідчує хоча б те, що там налічувалося 99 амфітеатрів, з яких археологами вивчено 27. Всі вони були споруджені за рахунок міста або за рахунок приватної особи, іноді будівництво частково фінансував сам імператор.

Греки і римляни першими почали проводити масові видовища – театральні і спортивно-циркові. Програми святкування протягом сторіч міннялися: до елементів постійних, таких, як жертвоприношення, молитви, урочисті ходи, додавалися заходи суто видовищні, розважальні. Це могли бути сучасні гладіаторів або бої з дикими звірами в амфітеатрі, гонки на колісницях в цирку, театральні вистави. Якщо в Греції видовища були однією з форм культових торжеств, формою шанування богів, свого роду містеріями, а крім того, довго зберігали характер змагальний, агоністичний, то в Римі видовища розглядалися виключно як величні масові розваги.

У вільних громадян дозвіллені заняття можна розподілити на ті, що проводилися вдома, і ті, що відбувалися у суспільному місті; сільські і міські; активні і пасивні; індивідуальні, групові і масові; пізнавальні, розважальні, виховні; конструктивні і деструктивні; самоорганізовані і суспільно організовані. Далі культурна свідомість вирішує згідно з власною вірою та смаками – мімесис чи "фантазія", природа чи творчість, правила чи свобода, раціональність чи емотивність, об'єктивне чи суб'єктивне. У культурно-дозвілленій сфері у Давньому Римі індивідуалізованим формам дозвілля все частіше протиставлялися масові, домашні – суспільно-організовані, інтелектуальні види занять зсувалися у бік фізичних, духовні розвиваючі форми дозвілля почасти замінювалися видовищами, які охоплювали одночасно тисячі людей.

Проведений аналіз засвідчує, що дозвілля в епоху Античності було не просто формою побутової чи суспільної поведінки, а певною мірою віддзеркалювало певні життєві та політичні позиції, слугувало важливим критерієм оцінювання соціальної ролі людини в громаді, відображало соціально-культурні трансформації в суспільстві. Дозвіллева трансформація простежувалась у повсякденному житті: якщо для грека справою честі була перемога в агоніях, то для римлянина – інститут клієнтели та його розширення; у Греції цінувалася активна особиста участь у народних змаганнях, у Римі – урочисті жертвоприношення певному божеству або ж уболівання за спеціально навченими учасниками змагань; у Греції сповідувався культ краси вільної особистості, у Римі – культ влади і сили. Тому дозвілля як соціально-культурного явища серед римських цінностей немає, дозвілля як духовна категорія не може бути предметом бажань і устремління римлянина [11, 93].

Разом з тим, "Otium" в античному Римі – це діяльність особлива, діяльність, що спрямована на саморозвиток та самовдосконалення людини, яка є "архітектором" своєї долі, активним суб'єктом соціально-культурного процесу. Однак у соціальному житті дозвілля є відмінною ознакою та головною формою життя лише вільно народженої людини (в античній Греції) або соціально забезпеченого прошарку (в античному Римі) [11, 113].

Отже, в античному суспільстві праця і дозвілля диференціюються, стаючи самостійними сферами життя людини. У представників широких кіл вони ще тісно переплітаються з народною культурою,

фольклором, народними святами. Дозвілля заможних людей, знаті набуває нових форм, збагачуючись новим змістом. Зароджуються професії, представники яких зайняті організацією розваг знаті у вільний час, а також займаються художніми ремеслами, мистецтвом, філософією. З'являються фахівці, які займаються організацією суспільних свят і масовими розвагами. В організації свят–вшанувань неабияку роль відіграє держава, зацікавлена у формуванні відповідних стереотипів мислення та поведінки громадян, формуванні громадської думки, що потребує свого окремого дослідження.

Література

1. Апулей. "Метаморфозы" и другие сочинения; [под. ред. М. Л. Гаспарова] / Люций Апулей. – М.: Худ. литература, 1988. – 403 с.
2. Генкина Е. В. Ценности античного досуга как социально–культурная система: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Елена Владимировна Генкина. – СПб., 1998. – 217 с.
3. Дмитренко В. Октавиан Август. Народження Римської імперії / Володимир Дмитренко. – Львів: Кальварія, 2011. – 272 с.
4. Ключко Е. М. Досуг в контексте современных взглядов на историографию / Елена Михайловна Ключко // Социально–культурная деятельность: опыт исторического исследования; [сб. стат.] / Науч. ред. Е.М. Ключко, Н. Н. Ярошенко. – М.: МГУКИ, 2007. – 143 с.
5. Коуэл Ф. Древний Рим. Быт, религия, культура [Электронный ресурс] / Франк Коуэл. – М.: Центрполиграф, 2006. – Режим доступа: <http://historylib.org/historybooks/Drevniy-Rim-Byt-religiya-kultura/>.
6. Макробий Феодосий. Сатурналии; [пер. В. Т. Звиревич] / Макробий Амвросий Феодосий. – М.: Изд-во Кругъ, 2013. – Т. 4. – С. 1-35 (Гуманитарные науки в исследованиях и переводах).
7. Марциал М. В. Епіграми / Марк Валерій Марциал // Антична література; хрестоматія / [упорядник О.І.Білецький]. – К.: Рад. школа, 1968. – 612 с.
8. Марциал М. В. Эпиграмы [Электронный ресурс]; [пер. Ф. А. Петровского] / Марциал Марк Валерий. – СПб.: Изд-во АО "Комплект", 1994. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1312800455>.
9. Обертинська А. П. Історія масових свят: навч. пос. / Анеля Петрівна Обертинська. – К.: НМК ВО, 1992. – 128 с.
10. Овідій. Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії; [пер. А. Содомори] / Публій Овідій Назон. – К.: Основи, 1999. – 300 с.
11. Петрова І. В. Дозвілля у теоретичних рефлексіях : монографія / Ірина Владиславівна Петрова. – К.: НАКККіМ, 2012. – 296 с.
12. Письма Плиния Младшего: Кн. I—X / Гай Плиний Цецилий Секунд / Изд. подгот. Сергеенко М. Е., Доватур А. И. – 2-е изд., перераб. 1982. – 407 с.
13. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Цезарь [Электронный ресурс]; под. ред. С. С. Аверинцева / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Изд. 2. – Режим доступа: http://krotov.info/acts/02/plu/tarh_00.htm.
14. Сенека Луцій Анней. Моральні листи до Луцилія / Луцій Анней Сенека / Пер. з лат. А. Содомори. – К.: Априорі, 2011. – 324 с.
15. Сенека Луцій Анней. Нравственные письма к Луцилию; [пер., стат. и прим. С. А. Ошерова, отв. ред. М. Л. Гаспаров] / Луций Анней Сенека. – М.: Изд-во "Наука", 1977. – 384 с. (Литературные памятники).
16. Светоний Г. Т. Жизнь двенадцати цезарей [Электронный ресурс] / Гай Светоний Транквилл / [Пер. с лат., предисл. и послесл. М. Гаспарова]. – М.: Худ. лит., 1990. – 255 с. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1354644432>.
17. Тацит Корнелий. Анналы / Корнелий Тацит // Анналы. Малые произведения. История; [пер. с лат.]. – М.: ООО "Изд-во АСТ"; "Ладомир", 2001. – 992с. – (Классическая мысль).
18. Хефлинг Х. Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима [Электронный ресурс] / Хельмут Хефлинг. – М.: Центрполиграф, 2010. – Режим доступа: http://historylib.org/historybooks/KHelmuth-KHeffling_Rimlyane-raby--gladiatory-Spartak-u-vorot.
19. Цицерон Марк Туллий. В защиту Публия Сестия // Марк Туллий Цицерон / Речи в 2 т. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. – Т.2. – С.103–154.
20. Цицерон Марк Туллий. Вторая филиппика против Марка Антония // Марк Туллий Цицерон / Речи в двух томах. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. – Т.2. – С.285–319.
21. Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. Стародавня Греція: [навч. пос.] / Борис Миколайович Чумаченко. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 100 с.

References

1. Apulei. "Metamorfozy" i drugie sochineniia; [pod. red. M. L. Gasparova] / Liutsii Apulei. – M.: Khud. literatura, 1988. – 403 s.
2. Genkina E. V. Tsennosti antichnogo dosuga kak sotsial'no–kul'turnaia sistema: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.05 / Elena Vladimirovna Genkina. – SPb., 1998. – 217 s.
3. Dmytrenko V. Oktavian Avhust. Narodzhennia Rymskoi imperii / Volodymyr Dmytrenko. – Lviv: Kalvariia, 2011. – 272 s.
4. Kliusko E. M. Dosug v kontekste sovremennykh vzgliadov na istoriografiu / Elena Mikhailovna Kliusko // Sotsial'no–kul'turnaia deiatel'nost': opyt istoricheskogo issledovaniia; [sb. stat.] / Nauch. red. E.M. Kliusko, N. N. Iaroshenko. – M.: MGUKI, 2007. – 143 s.
5. Kouel F. Drevnii Rim. Byt, religiia, kul'tura [Elektronnii resurs] / Frank Kouel. – M.: Tsentrpoligraf, 2006. – Rezhim dostupu: <http://historylib.org/historybooks/Drevniy-Rim-Byt-religiya-kultura/>.

6. Makrobii Feodosii. Saturnalii; [per. V. T. Zvirevich] / Makrobii Amvrosii Feodosii. – M.: Izd-vo Krug", 2013. – Т. 4. – С. 1-35 (Gumanitarnye nauki v issledovaniiax i perevodakh).
7. Martsial M. V. Epihramy / Mark Valerii Martsial // Antychna literatura; khrestomatia / [uporiadnyk O.I.Biletskyi]. – K.: Rad. shkola, 1968. – 612 s.
8. Martsial M. V. Epigrammy [Elektronniy resurs]; [per. F. A. Petrovskogo] / Martsial Mark Valerii. – SPb.: Izd-vo AO "Komplekt", 1994. – Rezhim dostupu: <http://ancientrome.ru/antlitrt.htm?a=1312800455>.
9. Obertynska A. P. Istoriia masovykh sviat: navch. pos. / Anelia Petrivna Obertynska. – K.: NMK VO, 1992. – 128 s.
10. Ovidii. Liubovni elehii. Mystetstvo kokhannia. Skorbotni elehii; [per. A. Sodomory] / Publii Ovidii Nazon. – K.: Osnovy, 1999. – 300 s.
11. Petrova I. V. Dozvillia u teoretychnykh refleksiakh : monohrafiia / Iryna Vladyslavivna Petrova. – K.: NAKKKiM, 2012. – 296 s.
12. Pis'ma Plinii Mladshogo: Kn. I—X / Gai Plinii Tsetsilii Sekund / Izd. podgot. Sergeenko M. E., Dovatur A. I. – 2-e izd., pererab. 1982. – 407 s.
13. Plutarkh. Sravnitel'nye zhizneopisaniia v dvukh tomakh. Tsezar' [Elektronniy resurs]; pod. red. S. S. Averintseva / Plutarkh. – M.: Nauka, 1994. – Izd 2. – Rezhim dostupu: http://krotov.info/acts/02/plu/tarh_00.htm.
14. Seneka Lutsii Annei. Moralni lysty do Lutsyliia / Lutsii Annei Seneka / Per. z lat. A. Sodomory. – K.: Apriori, 2011. – 324 s.
15. Seneka Lutsii Annei. Nravstvennye pis'ma k Lutsiliuu; [per., stat. i prim. S. A. Osherova, otv. red. M. L. Gasparov] / Lutsii Annei Seneka. – M.: Izd-vo "Nauka", 1977. – 384 s. (Literaturnye pamiatniki).
16. Svetonii G. T. Zhizn' dvenadtsati tsezarei [Elektronniy resurs] / Gai Svetonii Trankvill / [Per. s lat., predisl. i poslesl. M. Gasparova]. – M.: Khud. lit., 1990. – 255 s. – Rezhim dostupu: <http://ancientrome.ru/antlitrt.htm?a=1354644432>.
17. Tatsit Kornelii. Annaly / Kornelii Tatsit // Annaly. Malye proizvedeniia. Istoriia; [per. s lat.]. – M.: OOO "Izd-vo AST"; "Ladimir", 2001. – 992s. – (Klassicheskaia mysl').
18. Khefling Kh. Rimliane, raby, gladiatory: Spartak u vorot Rima [Elektronniy resurs] / Khel'mut Khefling. – M.: Tsentrpoligraf, 2010. – Rezhim dostupu: http://historylib.org/historybooks/KHelmut-KHefling_Rimlyane--raby--gladiatory-Spartak-u-vorot.
19. Tsitseron Mark Tullii. V zashchitu Publiia Sestiia // Mark Tullii Tsitseron / Rechi v 2 t. – M.: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1962. – T.2. – S.103–154.
20. Tsitseron Mark Tullii. Vtoraia filippika protiv Marka Antoniiia // Mark Tullii Tsitseron / Rechi v dvukh tomakh. – M.: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1962. – T.2. – S.285–319.
21. Chumachenko B. M. Vstup do kulturolohii antychnosti. Starodavnia Hretsiiia: [navch. pos.] / Borys Mykolaiovych Chumachenko. – K.: Vyd. dim "KM Akademia", 2003. – 100 s.

УДК 165.742 "715": 140(450) "19" (045)

Сабадаш Юлія Сергіївна
доктор культурології, професор
Мариупольського державного університету
e-mail: juliasabadash@mail.ru

КУЛЬТУРА ВІДРОДЖЕННЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕУДЖЕНІО ГАРЕНА

У статті аналізуються дослідження Е. Гарена, присвячені культурі Відродження, наголошується на визначній ролі ідей гуманізму та стверджується, що найважливішою особливістю Ренесансу є взаємовплив та взаємопроникнення всіх сфер культури, тобто синтез найрізноманітніших сфер знання та мистецтва. Зазначається, що дослідження Е. Гарена належать до кращого, що створено закордонною історіографією Ренесансу ХХ ст. Доводиться, що його праці внесли величезний вклад у розкриття й вивчення епохи Відродження, а також відіграють важливу роль у сучасних культуротворчих процесах.

Ключові слова: Е. Гарен, гуманізм, епоха Відродження, синтез мистецтв, культуротворчі процеси.

Сабадаш Юлія Сергіївна, доктор культурології, професор Мариупольського державного університету

Культура Возрождения в исследованиях Эудженио Гарина

В статье анализируются исследования Е. Гарина, посвященные культуре Возрождения, отмечается выдающуюся роль идей гуманизма и утверждается, что важнейшей особенностью Ренессанса является взаимовлияние и взаимопроникновение всех сфер культуры, то есть синтез самых разных областей знания и искусства. Отмечается, что исследование Е. Гарина принадлежат к лучшему, что создано зарубежной историографией Ренессанса ХХ в. Доказано, что его труды внесли огромный вклад в раскрытие и изучение эпохи Возрождения, а также играют важную роль в современных культуротворческих процессах.

Ключевые слова: Е. Гарен, гуманизм, эпоха Возрождения, синтез искусств, культуротворческие процессы.

Sabadash Julia, Doctor of Cultural Studies, Professor of Mariupol State University

Conception of the Renaissance in research of Eugenio Garin

The article analyzes E. Garin's research dedicated to the Renaissance culture, emphasizes the distinguished roles of ideas of humanism and states that the most important feature of the Renaissance is the interplay and interpenetration of all spheres of culture, i.e. the synthesis of various areas of knowledge and art. There pointed out that the re-